

Тыллары быһаарыы

Авва (*арамей.*) — *Аҕа*. Оҕо аҕатын ынгыраар иһирэх тыла. Айыы Тойон Иисус Христос холобурун батыһан маннайгы христианнар Танараны итинник ынгыраллара.

Авраам — еврей норуотун улуу төрүт өбүгэтэ, Танара ураты сөбүлэһиини онорсубут киһитэ. Халбаннаабат бигэ итэҕэллээх буолан, кини «Танара доҕоро» диэн ааты ылбыт.

Агнец (*слав.*) — аньыы-хара бырастыы буоларын туһугар сиэртибэҕэ бэриллэр туох да омсото суох бараан оҕото. Киһи аймах аньыытын-буруйун Бэйэтигэр ылынан, кинилэр тустарыгар өлөн быһыы кэлбит Сибэтиэй Айыы Тойону прооктар маннык ааттаабыттар.

Аҕа баһылыктар (*грек.* пресбүтэрой, *нууч.* старейшины) — аҕабыттары кытта тэнгэ еврей норуотун олоҕун салайсар баскөс дьон; сорохторо синедрион (Үрдүкү Сүбэ) чилиэннэрэ буолаллара.

Аҕабыыт (*грек.* hiэрэус, *нууч.* священник) — Былыргы Израильга: Моисей Сокуонугар ыйыллыбыт сүөһүнү, көтөрү, бурдугу аньыы толугар сиэртибэ биэрэн Танараҕа сулууспалыыр киһи. Израильга, Сокуон быһыытынан, Левий удьуордарыттан ураты атын ким да аҕабыыт буолар кыаҕа суоҕа.

Аллилуйя (*евр.*) — *Айыы Тойону айхаллаан*. Еврейдэр Танараны үөрүүлээхтик уруйдуур-айхаллыыр тыллара.

Аминь (*евр.*) — *дьин чахчы оннук*. Иудейдар уонна христианнар Танараҕа үгүүлэрин түмүктүүр тыллара.

Апостол (*грек.* апостолос) — *сорукка ытыллыбыт киһи*. Сана Кэс Тылга: Иисус Христос талан ылан Танара Саарыстыбатын туһунан Евангелиены иһитиннэртэрэ ыппыт үөрэнээччитэ, миссионер. Маннайгы христианнар Иерусалимнааҕы церковтарын Апостоллар салайаллара.

Аран ыарыы — былыр тирии ыарыытын араас көрүнүн барытын бу курдук ааттыыллара. Аран буолбуттары кирдээхтэр диэн ааттаан, дьонтон-сэргэттэн үүрэллэрэ. Аҕабыт ыарыһаҕы сирийэн көрөн баран, үтүөрбүт диэтэҕинэ, киһи урукку олоҕун сиригэр-уотугар төннөрө.

Архиерей (*грек.* архиерэус, *нууч.* первосвященник) — Тангара үлэһиттэрин иерархиятын баһылыга. Бу үһүлүччүлээх солотун таһынан кини өссө синедрион салайааччыта этэ. Архиерей дойду политической олоҕор улахан сабыдыаллааҕа.

Асия — арҕаанҕы Турция сиригэр баар, былыргы Рим империятыгар киирсэр уобалас. Бу уобаласка Мисия, Лидия, Фригия уонна Кария сирэ-уота киирсэрэ. Киин куората Ефес этэ.

Бизс уонус күн бырааһынньыга (*евр.* Шевуот) — Паасха кэнниттэн бизс уон күн буолан баран бэлиэтэнэр Үүнүү бырааһынньыга. Бу бырааһынньыгы еврейдэр Иерусалимга көрсөргө дьулуһаллара.

Быһыы, быһыллыы (*грек.* пэритомэ, *нууч.* обрезание) — еврей үгэһин быһыытынан уол оҕо төрөөбүтэ ахсыс күнүгэр миэстэтин үһүк бүрэдэһинин быһан ылыы. Бу булгуччу тутуһулар сиэр-туом — Тангара Авраамы кытта сөбүлэһии онгорсубутун бэлиэтэ — оҕону Тангара норуотугар киирсэрин көрдөрөр.

Быһааччы (*грек.* Сотэр, *нууч.* Спаситель) — Мессия, Христос, киһи аймаҕы буруйтан-аныыттан, хара дьайтан, өлөр өлүүттэн быһыы кэлбит Иисус Христос Айыы Тойон.

Вавилон — Месопотамия саамай бөдөн куораттарыттан биридэстэрэ, элбэх дойдуну сэриилээн ылбыт Вавилон империятын киинэ. Бу империя сэриилэрэ б. э. иннинээҕи 587 с. Иерусалимы урухсалаабыттара, Израиль норуотун билиэн ылан кулут оностубуттара.

Веельзевул (Баал-Зебул) — *сахсырҕа тангарата*. Куһаҕан тыыннар тойоннорун сатана аата. Бу аат Израиль ыаллыы омуктара сүгүрүйэр тыыннарын Ваал-Зебуб аатыттан үөскээбит.

Галилея муората (Тивериада муората) — Галилеяҕа баар күөл. Саамай кэтириир сирэ 11 км, уһуна 21 км. Атын аата — Геннисарет (*евр.* Киннерет).

Геенна (*евр.* Ге-Хинном) — Иерусалим соҕуруу-арҕаа өттүгэр баар хочо. Былыр бу хочоҕо эмэгэттэргэ дьону сиэртибэ биэрэллэрэ. Билиги эрабыт иннинээҕи II үйэттэн ыла бу тыл

аньыылаахтар өлөн баран бүтэһиктээхтик накаастанар-буруйданар сирдэрин символа буолбута.

Голгофа (*арамей.* Гулгулта, *евр.* Гулголет) — *бас унуоҕа*. Иерусалимтан чугас турар томтор; омос көрүүгэ киһи чөмчөкөтүн санатарын иһин манньк ааттаммыт буолуон сөп.

Давид — биһиги эрабыт иннинээҕи 1055—1015 сс. Израилы салайбыт улуу ыраахтааҕы, Саалтыыр (Псалтирь) үгүс ырыаларын, үнүүлэрин суруйбут поэт, пророк.

Давид Уола — Иисус Христос аата. Сирдээҕи олоҕор кини Давид ыраахтааҕы удьуора этэ. Күүтүүлээх Быыһааччы, Суруйууларга этиллэринэн, Давид удьуора буолуохтааҕа, онон Иисус Христу манньк ыңгырыы Кини Быыһааччы буоларын аһаҕастык билиниигэ тэннээҕэ.

Динарий (*лат.*) — Рим үрүң көмүс манньыата, үлэһит күннээҕи орто хамнаһа.

Евангелие (*грек.* Эвангелион) — Саҥа Кэс Тылга: маннай Тангара Саарыстыбата чугаһаабытын туһунан, онтон кэлин Иисус Христос барбытын кэnnэ, Христос киһи аймаҕы буруйтан-аньыттан, хара дьайтан, өлөр өлүүттэн өрүһүйээри өлөн баран тиллибитин туһунан үөрүүлээх иһитиннэрии. Кэлин «Евангелие» диэн тыл «Иисус Христос туһунан суругунан кэпсээһин» диэн суолтаҕа туттуллар буолбута.

Илгэлээх үтүө (*грек.* харис, *нууч.* благодать) — Тангара таптала, үтүө сыһыана, дьонно биэрэр алгыстаах күүһэ-күдэҕэ.

Исайя — Иисус Христос киһи аймаҕы быһыһы кэлиэхтээҕин ураты чаҕылхайдык туоһулаабыт пророк.

Киһи Уола (*евр.* Бен-адам, *арам.* Бар-наша, *нууч.* Сын Человеческий) — Эргэ Кэс Тылга «киһи, өлөр онгоһуулаах» диэн суолтаҕа туттуллара. Иисус Христос бу ааты ылыныта истээччилэргэ Даниил пророк (Дан 7:13) кэnnэҕэс кэлиэхтээх Христос туһунан төлкөлөөбүтүн санатыахтааҕа.

Кириэскэ тирири — былыргы Рим империятыгар бүрүстүүпүннүктэри накаастан өлөрүү биир саамай ыар көрүнгэ. Кириэскэ хараҕаламмыт киһи хас эмэ күн устата сору-муну көрөн өлөрө. Аймахтара, чугас дьонноро, улахан эрэйинэн үрдүкү тойоттортон көнүллэтэн эрэ баран, кинини харайар кыахтаахтара.

Кураайыма — киһитэ-сүөһүтэ, уута, ото-маһа суох, элбэх хайалаах кураайы, таас сир. Хотооллоругар тамариск, акация, терновник эрэ үүнэр, хаһан эмэ ардах түстэбинэ, от быгар.

Кэс тыл хоппото — Иерусалимга баар Тангара Дьиэтин Сибэтиэйтэн Сибэтиэй хоһугар турар хоппо (кээмэйэ быһа холоон — 115×70×70 см). Бу акацияттан оһоһуллубут, истиин-тастыын кыһыл көмүһүнэн бүрүллүбүт хоппо иһигэр икки дыапталҕа тааска суруллубут Тангара Уон Кэриэһэ, кыһыл көмүс иһиккэ кутуллубут маанна (**маанна** быһаарыытын көр) итиэннэ Аарон көҕөрө тыллыбыт үөл мас тайаҕа угуллан турбуттар.

Левиттэр — Иаков уолун Левий удьуордара. Моисей Сокуонун быһыытынан левиттэр сулууспа кэмигэр аҕабыыттарга көмөлөһөр эбээһинэстээхтэрэ.

Легион — Рим 5-6 тыһыынча киһилээх сатыы сэриитин холбоһуга.

Маанна — Израиль норуота Синай иччитэх сирин устун 40 сыл устата көһө сырыттабына, Тангара халлаантан түһэрбит үрүн куруппаны санатар минньигэс аһа.

Моисей — Израиль норуотун кулуттааһынтан (Египет сириттэн) быһаан таһаарбыт, Тангара Сокуонун бар дыонугар тиэрдибит улуу пророк.

Осанна (евр. хошиана) — *быһаа биһигини*. Иудеяҕа ыраахтааҕылары айхаллыыр тыллара.

Отуу бырааһынньыга (евр. Суккот, нууч. Кушей праздник) — бастаан күһүнгү виноград хомуурун бырааһынньыга этэ. Бу бырааһынньыгы отууга олорон бэлиэтиилэрэ. Кэлин еврейдэр өбүгэлэрэ Синай иччитэх сиринэн көһө сылдьан отууга олорбуттарын санатар бырааһынньыкка кубулуйбут.

Паасха (арамей., евр. Песах) — еврейдэр өбүгэлэрэ Египет хабалатыттан босхоломмуттарын бэлиэтиир саамай улуу бырааһынньык. Нисан ый (кулун тутар ортото-муус устар ортото) 15 күнүгэр ылыллар. Паасха кэмигэр аһытылаах килиэби сири Сокуон боборо. Иерусалим олохтоохторо уонна үнгэ-сүктэ кэлбит дыон 10–15 киһилээх бөлөхтөргө араһан бииргэ аһыллара. Аһылыкка бараан оҕотун, атыннык эттэххэ «паасханы», сииллэрэ.

Понтий Пилат — биһиги эрабыт 26–36 сс. Рим императора Иудеяҥа анаабыт баһылыга.

Пророк (*грек.* профэтэс) — Танараҥа чугас, Кини этэрин дьонно тиэрдэр киһи. Эргэ Кэс Тыл кэмигэр Танара еврей норуотугар элбэх пророгу биэрбитэ. Кинилэр сиргэ Иисус Христос кэлэн бар дьон туһугар толук буолуохтааҥын бэрт элбэх сыл инниттэн өтө көрбүттэрэ, бүтэр уһук кэллэҥинэ, Иисус Христос иккиһин эргиллэн аан дойдуну дьүүллүүн иннигэр туох буолуохтааҥын төлкөлөөбүттэрэ.

Саҥа Кэс Тылга Танара этэрин дьонно тиэрдэр, иһитиннэрэр христианнар эмиэ пророктар диэн ааттаналлар.

Равви, Раввуни — *тойонум.* Еврейдэр итэҕэлгэ үөрэтэр киһини ытыктабыллаахтык ынгыар тыллара.

Саддукейдар (*евр.* цаддиким) — былыргы Израиль религиознай-политическай олоҕор улахан сабыдыаллаах Танара үлэһиттэрэ, аҕа баһылыктар. Кинилэр фарисейдары утараллара, суруллубут Сокуону эрэ билинэллэрэ, Аанһаллар баалларын, өлбүттэр тиллиэхтээхтэрин итэҕэйбэт этилэр.

Самария олохтоохторо — Иудея уонна Галилея икки ардыларынааҕы Самария (Шомрон) уобалаһыгар олорор, атын омуктары кытта булкуспут еврейдэр. Итэҕэллэрэ Тораҥа (Моисей биэс кинигэтигэр) олоҕура. Политикаҥа, сиэргэ-туомҥа, итэҕэлгэ тыл тылларыгар киирсиспэт буоланнар, иудейдары кытта өстөһөллөрө.

Саҥа Кэс Тыл (*грек.* Кайнэ Диатэкэ, *нууч.* Новый Завет) — саҥа сөбүлэһии, дуоҕабар, сойуустаһыы. Танара дьону кытта саҥа сөбүлэһии түһэрсиихтээҥин туһунан пророктар Эргэ Кэс Тыл кинигэлэригэр эрдэттэн өтө көрөн эппиттэр. Иисус Христос сиргэ олорон ааспыт олоҕо, үөрэппит үөрэҕэ, киһи аймах буруйун-аньытын боруостаан кириэскэ өлүүтэ, килбиэннээх тиллиитэ барыта Танара киһи аймаҕы кытта онорсубут саҥа сөбүлэһиитэ буолбута. Саҥа Кэс Тыл былыргы грек тылынан суруллубут 27 кинигэлээх.

Сибэтиэйдэр — Саҥа Кэс Тылга: Танара дьоно, христианнар.

Синагога — еврейдэр Танараҥа үгэр, Сокуону үөрэтэр, мунһахтыыр, дьыалаларын-куолуларын быһаарсар дьиэлэрэ.

Синедрион (*евр.* санхедрин, *грек.* сүнедрион) — еврей норуотун Рим саба баттыыр былааһыттан харыстыыр соруктаах, итэҕэл,

быраап, суут дыялатын быһаарар үрдүкү дыһал тэрилтэтэ. Синедрион 71 чилиэннээҕэ (аҕабыттар, аҕа баһылыктар, сокуонньуттар, фарисейдар, саддукейдар). Салайааччылара архиерей этэ.

Скиния, Туоһулааһын Скинията (*грек.*) — еврейдэр Синай иччитэх сирий устун көһө сылдыар кэмнэригэр Танараҕа үнэргэ анаан оностуммут баай-талым көстүүлээх сүүнэ улахан балааккалара (устата 14 м, туората 4 м, үрдүгэ 5 м). Иһигэр кэс тыл хоппото ууруллара.

Смоковница — Палестинаҕа дэлэйдик үүнэр кэтит сэбирдэхтээх минньигэс отонноох мас.

Сокуон (Моисей Сокуона, *грек.* номос, *нууч.* закон) — Танара Синай хайатын үрдүгэр Моисейга биэрбит сокуоннара (Уон Кэриэһэ) уонна киһи олохун бары өрүттэригэр сыһыаннаах ыйыылара-кэрдиилэрэ. Кинини кытта сөбүлөһии түһэрсибит Израиль норуота бу кэриэстэри халбаннаабакка тутуһуохтааҕа. Еврейдэр атын омуктары «Сокуона суохтар» диэн ааттыыллара. Библия маннайгы биэс кинигэтэ эмиэ «Сокуон» диэн ааттанар. Бу кинигэлэргэ Танара норуokka Моисейынан бэрдэрбит кэриэстэрэ, ыйыылара-кэрдиилэрэ киирбиттэр. Еврей Библиятын кинигэлэрин барыларын түмэн «Сокуон уонна Пророктар» диэн ааттыыллара.

Сокуонньуттар (*грек.* грамматэус, *нууч.* книжник, законник) — Суруйуулары, чуолаан Моисей Сокуонун, диригник ырытан чинчийэр үөрэхтээх дьон; үксүлэрэ фарисейдар этилэр.

Субуота (*евр.* шаббат, *грек.* саббатон) — *сынньалан.* Еврей халандаарыгар нэдиэлэ сэттис күнэ. Бу Танараҕа анаммыт ытык күнгэ ханнык да үлэ көнүллэммэт. Субуота сынньалана бээтинсэ киэһэ күн киирбитин кэннэ, маннайгы үс сулус таҕыстаҕына, саҕаланара.

Танара Дьизэтэ (*грек.* хиэрос, наон, *нууч.* храм) — иудейдар Танараҕа сүгүрүйэр, сулууспалыыр, сиэртибэ биэрэр Храмнара, кинилэр норуот быһыытынан сомоҕолоһууларын бэлиэтэ. Танара Дьизэтэ Иерусалимга эрэ баара. Кини Сибэтиэйтэн Сибэтиэй хоһугар архиерей эрэ сылга биирдэ киирэн, бэйэтин уонна Израиль дьонун буруйун-аныытын иһин сиэртибэ биэрэрэ.

Айыы Тойон Иисус Христос өтө көрөн эппитин курдук, б. э. бастакы үйэтин 70 сылыгар римляндар Танара Дьизэтин төрдүттэн урусхаллабыттар.

Танара Дьэтин Ырааһырды бырааһынныга (*евр.* Ханука) — Сирия баһылыга IV Антиох Елифан Танара Дьэтин үс сыл устата тэпсибитин-киртиппитин кэннэ, б. э. иннинээҕи 1164 с. хат ырааһырдан, сибэтии гынан, Танараҕа анаабыттарын бэлиэтиир иудей бырааһынныга.

Фарисейдар (*евр.* перушим, *арамей.* перушайя) — былыргы Иудея олоҕор улахан сабыдыаллаах религиознай бөлөх. Кинилэр Моисей Сокуонун, сизери-туому, үгэстэри энкилэ суох тутуһарга дьулуһаллара, норуоттан эмиэ ону ирдииллэрэ, Аанһаллар, абааһылар баалларын, өлбүттэр кэнэҕэс тиллиэхтээхтэрин итэҕэйэллэрэ.

Хоруоп — Палестинаҕа өлбүт дьону хайа куонхалайдарыгар эбэтэр очуос таастарга хаһыллан онһууллубут улахан хаспахтарга — склептэргэ харайаллара. Бокуонньугу үчүгэй сыттаах арыынан оҕунуохтаан баран, танаска суулууллара уонна истиэнэни кыйа турар таас ыскаамыйаҕа уураллара. Киһи төнкөйөн эрэ баран киирэр намыһах ааннарын, кыыл, көтөр буулаабатын диэн, улахан сымара таастарынан бүөлэтэллэрэ. Ардыгар хаспах таһыгар кыракый сад үүннэрэллэрэ.

Эргэ Кэс Тыл (*грек.* Палайа Диатэкэ, *нууч.* Ветхий Завет) — Танара Израиль норуотун кытта Синай хайатыгар онорсубут сөбүлэниитэ. Бу сөбүлэнии быһыытынан Танара дьону кытта ураты сыһыанна киирэр, кинилэри өрүүтүн араначчылыах буолар, оттон дьон Кини этэр кэс тылын толоруохтаахтар.